

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане на образователната
и научна степен доктор по професионално направление
3.3. Политически науки

Политики на трудова заетост за социално включване: на примера на ромите и бежанците в България

Стана Иванова Илиева

Научен ръководител
Проф. д-р Анна Кръстева, д.х.к.

София 2018

Дисертационният труд е обсъден и насочен за публична защита на заседание на Съвета на Департамент „Политически науки“ на 14 март 2018 г.

Дисертационният труд е в обем от 222 страници и включва въведение, шест глави, заключение, библиография и приложение. Библиографията включва 230 използвани източника.

Ключови думи: интеграционна политика, политика на включване, политика на трудова заетост, политика на равенство, предприемачество, бежанци, роми.

Този автореферат е превод от английски.

Съдържание на автореферата

Съдържание

Съдържание на дисертационния труд.....	4
Въведение и обхват на изследването	7
Състояние на изследвания проблем	7
Цел и обосновка на изследването	8
Хипотеза и въпрос на изследването	9
Методология	12
Структура на дисертацията	14
Основни заключения от изследването	20
Приносите на дисертацията	31
Публикации, свързани с темата на дисертационния труд	33
Благодарности	34

Съдържание на дисертационния труд

Въведение

Цели на изследването	8
Хипотеза и въпрос на изследването	10
Методология	12
Рискове на изследването	14
Структура	15
Очаквани резултати	18

Глава 1. Концепции и теории на интеграцията и икономическото овластяване при създаването на интеграционни политики

1.1. Акултурация и асимилация	19
1.1.1. Едноизмерна акултурация	20
1.1.2. Двумерна акултурация	21
1.1.3. Интерактивна акултурация	23
1.2. Концепции на маргинализацията	24
1.3. Социален капитал	28
1.3. Мултикултурализъм	32
1.3.1. Основни концепции за мултикултурализма	32
1.3.3. Историческо развитие на мултикултурализма	36
1.4. Теории на интеграцията	39
1.4.1. Какво представлява интеграцията?	39
1.4.2. Сравнение с политиката на асимилиране	41
1.4.3. Измерване на нивата на интеграция	42
1.5. Овластяване	44
1.5.1. Видове овластяване	46

Глава 2. Политическата рамка, влияеща на интеграцията и заетостта

2.1. Европейски политики	51
2.1.1 Политики на ЕС за приобщаване на ромите	51
2.1.2 Политики на ЕС за интеграция на бежанците	52
2.1.3 Политики на ЕС за равенство на половете	56
2.2. Политики на България за интеграция и равенство	58
2.2.1 Политики на България за интеграция на ромите	59
	62

Политики на трудова заетост за социално приобщаване: на примера на ромите и бежанците в България	5
--	---

2.2.2 Политики на България за интеграция на бежанците	65
2.2.3 Политики на България за равенство на половете като интерсекционален аспект в сферата на заетостта	

Глава 3. Институционализиране на политиките за заетост и приобщаване

3.1. Частният сектор, търговските камари и икономически заинтересованите групи	70
3.2. Държавни институции	71
3.2.1 Министерство на труда и социалната политика	71
3.2.2 Държавна агенция за бежанците	67
3.2.3 Агенция по заетостта	79
3.2.4 Национален съвет за сътрудничество по етническите и интеграционните въпроси	81
	82
3.3. Неправителствени и международни институции	82
3.3.1 Върховен комисариат на ООН за бежанците	85
3.3.2 Български червен кръст	88
3.3.3 Мулти култи колектив	89
3.3.4 Тръст за социална алтернатива	91
3.3.5 Каритас	93
3.4. Рамката за координиране на политиките	

Глава 4. Пазарът на труда в икономическия и социалния контекст на България

4.1. Икономическата ситуация на пазара на труда в България	95
4.2. Нужди на работодателите в частния сектор	97
4.3. Нагласи на работодателите	101
4.4. Недостатъци на българските политики за заетост	103

Глава 5. Трудова заетост на ромите и бежанците

5.1. Ромите в България	108
5.1.1 Пречки за достъпа на ромите до пазара на труда	111
5.1.2 Пречки за работодателите, наемащи роми	112
5.1.3 Примери от практиката и най-добри практики в ромската общност	114
5.2. Бенефициенти на международна закрила в България	131
5.2.1 Пречки за достъпа на бежанците до пазара на труда	139
5.2.2 Пречки за работодателите, наемащи бежанци	141
5.2.3 Примери от практиката и най-добри практики в бежанската общност	145

Политики на трудова заетост за социално приобщаване: на примера на ромите и бежанците в България	 6
5.3. Интерсекционален аспект на пола	154
Глава 6. Преглед на резултатите от изследването	157
Глава 7. Заключение	163
7.1. Препоръки за политики	167
7.2. Допълнителни изследвания	178
Терминологичен речник	179
Списък на таблиците и фигурите	180
Приложение 1 – Таблица на рамката на политиките за заетост в България	182
Приложение 2 – Въпросници	198
Библиографичен списък	203

Въведение и обхват на изследването

Състояние на изследвания проблем

С началото на настоящия век Европейският съюз (ЕС), Източна Европа и България се изправят пред редица предизвикателства, засягащи социалната, политическата и икономическата интеграция на ромското население в неравностойно положение¹ и бежанците².

През последните години България се бори със значителен приток на бежанци, за справянето с който националните и регионалните институции не бяха подготвени. Повечето бенефициенти на статут на международна закрила на Балканите са от Близкия изток и Централна Африка. Очаква се повишаване на техния брой в бъдеще, което ще се окаже трудна задача през идните години.

От друга страна, Източна Европа в частност се бори с мисията за интеграция на ромите. Хората от ромски произход са част от културата на Европа от много векове. И въпреки това те срещат дискриминация, потисничество и преследване почти навсякъде в региона. Ромите са второто по големина малцинство в България след турското и съставят 5 – 10% от населението. Според данни от националното преброяване през 2011 г. 325 343 души се идентифицират като роми, съставляйки 4,9%³ от населението. Съветът на Европа обаче счита, че хората от ромски произход в България са приблизително 750 000 души, което би съставлявало 10,33% от населението.⁴

Ромските общности и ромите често живеят в паралелни общества, без да се възползват от пълното икономическо и социално участие и приемане.

Политическите решения за ускоряване на заетостта и самонаемането, както и квалифицирането и преквалифицирането за мобилизиране на потенциала на тези хора за социално, икономическо и политическо приобщаване са сред най-силните начини за насърчаване на интеграцията. Икономическият и новаторски потенциал на

---

¹ За целите на настоящото изследване терминът „в неравностойно положение“ означава тези лица сред малцинствените общности, които имат много нисък социален и икономически статут в сравнение с мнозинството от населението и с по-слаб достъп до заетост, образование и политическо участие в сравнение с другите граждани.

² Терминът „бежанец“ се използва за всички бенефициенти на международна закрила, включително търсещите убежище, хора с хуманитарен или субсидиарен статут, както и тези със статут на бежанци.

³ Национален статистически институт на Република България. Преброяване на населението в Република България през 2011 г. (окончателни данни). 2012 с. 23.

⁴ Country Overview Council of Europe. The European Union and Roma – Country Factsheet. 2014

ромите и бежанците в икономически и социално неравностойно положение в България не се използва ефективно.

Като изключим информацията за настоящото положение, изхождаща от обществените институции, както и от националните и международните организации, броят на наличните изследвания за състоянието на политиките и предпоставките за потенциална интеграция посредством политики за заетост в България за споменатите две целеви групи е оскъден.

По тази причина настоящото изследване ще се концентрира върху членовете на ромските и бежанските общности в страната в социално и икономически неравностойно положение, върху техните нужди, както и върху пречките за заетостта от гледна точка на политиката.

Цел и обосновка на изследването

Целта на настоящото изследване е да се разберат и сравнят пречките и възможностите за заетостта на ромите и бежанците в България и като следствие да се разбере как трябва да се проектират политиките в сферата на заетостта, за да отговарят на интеграционните нужди на ромите и бежанците в държавата, вземайки под внимание също и икономическите фактори.

Заетостта като основен фактор в интеграцията на общностите в неравностойно положение придружава професионалната и академичната ми кариера от времето на обучението ми по бизнес администрация и предприемачество в Германия. През последните десет години работя в сферата на интеграцията, политиките за малцинствата и осигуряването икономическо овластяване за няколко национални и международни организации в България. Основните ми усилия бяха концентрирани върху работата с ромите, както и с бежанците.

По време на тази работа убеждението ми в значимостта на ефективните и целенасочени политики за заетостта на тези малцинствени групи само нарастваше. Срещала съм добри и лоши примери за политики и проекти за заетост в действие и съм разговаряла с различни хора в неравностойно положение в ромските и бежанските общности, при което съм запозната с най-различни степени на мотивация и житейски ситуации, свързани с достъпа им до работа.

Същевременно България демонстрира очевидна празнина между нуждите на пазара на труда и неизползвания потенциал на работната сила на тези малцинствени групи.

Въпреки това малко са проведените преки изследвания за проучване на взаимодействието между интеграцията, политиките за заетостта и пазарните нужди. По-конкретно, липсва изследване за пречките, които не позволяват да бъде преодоляна спомената по-горе празнина на ниво политика.

По тази причина реших да проуча как точно политиките за заетостта и предприемачеството могат да допринесат за социалното, политическото и икономическото приобщаване на ромите и бежанците в неравностойно положение в България.

Хипотеза и въпрос на изследването

Ромите в България и настоящите бежанци са фундаментално различни групи с много различно политическо положение. Освен по различния културен и исторически произход бежанците и ромите се различават значително и по размера на групата. Няколко хиляди бежанци, които са нови в държавата и не говорят езика, спрямо 350 000 до 700 000 роми, които са част от българското общество.

Ромите са част от Европа и държавите членки на ЕС като нброяват около шест милиона души в ЕС.⁵ Те имат равни политически права с останалите граждани в съответната държава членка. Историческият характер на маргинализацията на ромите в България е труден за определяне. Ромската общност живее на територията на съвременна България от няколко века. Българските роми са високо хетерогенна група с големи различия в социалното и икономическото положение, религията, традициите, културата, както и разнообразие в населените места, както в градските, така и в селските области. Различните групи български роми говорят три езика: български, турски и ромски. Учените твърдят, че съществуват цели 60 ромски подгрупи⁶ и общности в Източна Европа. Те имат уникален статут в Европа и България, като се изправени пред институционализирани пречки и изключване на много нива от социалния, политическия и икономическия живот. Ромите в Европа е

---

⁵ Европейската комисия. Генерална дирекция „Правосъдие и потребители“. ЕС и ромите 21.05.2016

⁶ The World Bank Group, 2014. Gender Dimensions of Roma Inclusion: Perspectives from four Roma Communities in Bulgaria. Europe and Central Asia Social Development Unit (pg. 15).

по-вероятно да живеят в бедност, отколкото гражданите нероми в Европа. Те срещат по-висок риск от безработица, прекарват по-малко години в училище и много от тях живеят без достъп до подходящи жилища. Заетостта в България показва ясни различия между ромското население и неромското население по отношение на достъпа до заетост и в нивото на заетост. Сегрегацията и дискриминацията са особено присъщи по отношение на образованието и заетостта.

От друга страна, основните държави на произход на бенефициентите на международна защита или търсещите убежище от 2013 г. в България са Сирия, Афганистан, Ирак и Иран. През изминалите пет години броят на кандидатствали за убежище в България е малко над 60 000 към 03.04.2018 г. – средно 12 000 на година в сравнение с общо 1387 подадени молби за убежище в България през 2012 г.⁷ България обаче остава т.нар. транзитна държава. Това означава, че само малка част от тези търсещи убежище и имащи статут остават трайно в страната. Въпреки че реалният брой на оставащите в страната хора е неизвестен, реално само няколкостотин души годишно остават в България. Повечето от тях се установяват в столицата София.

Пристигащите в България бежанци говорят арабски, пушунски и дари, персийски, а някои английски и френски език. Социалният, икономическият и образователният им произход се различават значително. Данните от Държавната агенция за бежанците⁸ от март 2017 г. сочат, че нивото на образованието на търсещите убежище е 50% с образование до 8. клас или гимназия, 43% без образование или с начално образование и 7% със специализирано или висше образование. Търсещите статут на бежанец имат право да работят в България след като изминат три месеца от датата на регистриране на молбата им за статут. Хората с хуманитарен статут също имат право да работят и да получават някои социални услуги.

Докато ромите действително имат организации на гражданското общество, те на практика нямат политическо представителство в държавата. Бежанците нямат самоорганизирано представителство в България и основно се подкрепят от гражданското общество.

---

⁷ Държавна агенция за бежанците, България: <http://www.aref.government.bg/?cat=8>

⁸ Държавна агенция за бежанците – 67-ма координационна среща за управление на бежанската криза в България

При отваряне на въпроса за интеграцията обаче започват да се появяват някои прилики между тези две групи. Особено интеграционната цел за достъп до пазара на труда и овластяването, които са тясно свързани с фактори като образование, социално положение и икономическо участие, разкриват връзка, която е добре да се проучи допълнително.

Като правя сравнение на групите чрез академичен интерсекционален подход на политическо, социално и икономическо ниво, в дисертацията си твърдя, че ромите и бежанците са изправени пред много сродни пречки за достъп до заетостта и самонаемане, както и сродни пречки пред възможностите за икономическо овластяване.

Интерсекционалност⁹ означава да се разбира, че въпросите на равенството не са обособени, а идентичностите и социалните позиции по-скоро се оформят от множество фактори като възраст, увреждане, етнос, пол, полова идентичност, религия и вяра, сексуална ориентация и социално-икономически произход. Множеството признаци, поради които едно лице може да бъде дискриминирано обаче, не просто са просто адитивни, а по-скоро си взаимодействат, взаимно влияейки на качествата си.

Започвайки от **хипотезата**, че **пречките и възможностите за заетост на ромите и бежанците в неравностойно положение в България са толкова сходни, че към тях могат да се прилагат подобни политики за заетост**, искам да отговоря на **въпросите на изследването**:

1. *Имат ли ромите и бежанците в България сходни възможности по отношение на заетостта и самонаемането?*
2. *Срещат ли уязвимите групи сред ромите и бежанците в България еднакви бариери за достъп до заетост и самонаемане в сравнение с търсещите подкрепа етнически българи*

За разглеждане на тези въпроси **задачите на изследването** са:

- Събиране на качествени първични данни за примери за заетост и самонаемане на ромите и бежанците;

---

⁹ Crenshaw, Kimberle. *Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics*. University of Chicago Legal Forum: Vol. 1989: Iss. 1, Article 8. 1998 <http://chicagounbound.uchicago.edu/uclf/vol1989/iss1/8>

- Доказване на сходствата между пречките за заетостта и нуждите на бежанците и ромите в България;
- Набелязване на политика на държавата за интеграция и самонаемане;
- Създаване на препоръки за политики за заетост и самонаемане, насочени към ромите и бежанците в неравностойно положение в страната.

Методология

За целите на дисертацията реших да проведя качествено изследване. Този подход позволява постигането на задълбочено разбиране за нуждите и опита на целевите групи, което на свой ред предоставя база за конкретни изводи относно ефективността и пропуските в политиките, насочени към тях. Използваните в изследването инструменти са комбинация от:

- анализ на политиките;
- преглед на литературата;
- включено наблюдение;
- анкета;
- дълбочинни интервюта.

Използвано е събиране както на първични, така и на вторични данни. Събирането на вторични данни бе избрано за установяване на надеждна базова линия за политическата и икономическата рамка, в която работим. Входните методи включват подробен анализ на политиките в съществуващото законодателство. Преди това прегледът на литературата по политически и социологически концепции оформя теоретичния контекст, в който тези политики се прилагат, и определя как те се отразяват в създаването на политики. Съответните ресурси се състоят от налични изследвания, официална статистика, държавни отчети, отчети на изследователски институти и неправителствени институции.

Съчетанието от наблюдение на участниците, анкета на работодателите и заинтересованите лица на пазара на труда, както и интервюта, бе избрано с цел да се разбере конкретното въздействие на мерките за заетостта и самонаемането върху целевите групи. Първичните данни от дълбочинните интервюта с различни заинтересовани лица от частния сектор, гражданското общество и обществения

сектор осигуриха по-задълбочено разбиране на нуждите на целевите групи, недостатъците на наличните мерки и обещаващите практики, подкрепящи заетостта.

Интервютата са избрани като метод за събиране на първични данни, тъй като специфичните перспективи и опит на целевата група са най-значими и уместни за хипотезата. Индивидуалните интервюта с членове на целевите групи бяха проведени през 2012 – 2013 г., както и през 2016 и 2017 г.

Бежанци

- 6 потенциални и утвърдени предприемачи, интервюирани в проекта „Бизнес инкубатор“ на Българския червен кръст (БЧК), както и лични контакти
- 45 интервюирани, търсещи работа

Роми

- 7 индивидуални интервюта с предприемачи и потенциални предприемачи в програми на Тръста за социална алтернатива (ТСА) и БЧК
- Над 100 лица, наблюдавани като участници в програми за заетост, професионално образование и самонаемане за ТСА

Също така използвах значително наблюденията си по време на работата ми по места през 2012 и 2017 г. в качеството ми на старши експерт в международния отдел на БЧК, като изследовател за Върховния комисариат на ООН за бежанците, като програмен координатор на ТСА и като доброволец и политически активист за човешките права и антидискриминационните въпроси на тези и други маргинализирани групи в България.

В допълнение, в изследването бе включена анкета за нуждите и отношението на пазара на труда, проведена за офиса на Върховния комисариат на ООН за бежанците в България, насочена към частния сектор, както и дейците на гражданското общество, работещи по въпросите на заетостта.

разглежда с цел интеграция. За да се посрещне тази гледна точка от перспективата на политиката, изследването преминава към концепциите за маргинализация и теорията за социалния капитал, за да определи политическото измерение на политиките за малцинствата и отговорностите на държавата. И накрая, главата разглежда теорията за осигуряване на права и социалния капитал, подготвяйки почвата за по-късна дискусия за практическите политики въз основа на тези концепции.

Втора глава: Политическата рамка, влияеща на интеграцията и заетостта

Втората глава се концентрира върху стратегиите и прилагането на мерки, насочени към целевите групи, и съответните политики на международно и национално ниво.

Тук изследването набелязва съответни политически документи относно подкрепата на заетостта и предприемачеството, както и всеобхватни стратегически документи, засягащи приобщаването на ромите, политики за бежанците, както и равенството на половете на европейско и национално ниво. Полът се разглежда като интерсекционален фактор, влияещ на достъпа до пазара на труда по различни начини за двете групи. И двете групи от роми и бежанци в неравностойно положение имат определени подгрупи с патриархални структури и традиционни роли на половете, които са пречка за жените и момичетата да получават висше образование и достъп до пазара на труда.

Ако искаме да разглеждаме политики и политически решения за интеграция и достъп до пазара на труда, полът винаги трябва да бъде вземан предвид.

Логическата структура на главата започва с ръководни документи на ЕС относно двете целеви групи, както и за интеграция, заетост и равенство на половете. Те представят изискванията и параметрите на националната рамка, която се разглежда по-късно. Националната стратегия за интеграция на ромите, стратегията за интеграция на бежанците, както и стратегията за равенство на половете се основават на посочените по-горе документи на ЕС, определяйки ангажименти, засягащи нашите целеви групи.

Трета глава: институционализирането на политиките за заетост и интеграция

В тази глава е представен обзор на отговорните прилагащи институции в България, включително правителствени и неправителствени органи по отношение на

ролята им и възгледите им по темата за интеграцията, предприемачеството и пресичането на тези теми във връзка с нашите целеви групи. В главата се предоставя също обща схема и анализ на отговорностите на заинтересованите лица, структури и участието в заетостта на ромите и бежанците в неравностойно положение.

Повечето работодатели са членове на частния сектор. Следователно главата започва с отбелязване на действащите лица като частни дружества, сдружения на работодатели и търговски камари, за да обрисова картина на нуждите им от персонал и отношението към целевите групи. Мнозинството в частния сектор изисква по-добри и по-насочени политики за приобщаване за маргинализираните общности в България. Тази идея бе изразена най-добре от ръководителя на Advantage Austria¹⁰, Улрике Страка, която обобщава ситуацията така: *Наблюдавайки демографските промени в България, политиките за приобщаване трябва да са основна част от политиката за заетост на държавата. Това изисква политическа воля и активна корпоративна социална отговорност.*¹¹

Преминавайки към обществените институции, в главата е направен обзор на конкретните отговорности, предвидени в политическите документи, за които се говори във втора глава. Основните заинтересовани лица в областта на заетостта на ромите и бежанците са Министерството на труда и социалната политика, Държавната агенция за бежанците, Агенцията по заетостта и Националният съвет за сътрудничество по етническите и интеграционните въпроси. Всички отговорности и ангажименти на четирите институции са изложени и анализирани по отношение на способностите им и реалното изпълнение на тези ангажименти. Още тук вече става ясно, колко неравномерно са разпределени натоварването и отговорностите на институциите и как текущият политически климат влияе на реализирането на практически ориентирани политики.

Накрая се определят и представят най-значимите и важни действащи лица от гражданското общество и междуправителствените заинтересовани лица. Обсъждат се техните мисии и приноси. Докато дейци като Каритас и БЧК работят и с двете целеви групи, Върховният комисариат на ООН за бежанците и ТСА се концентрират само върху едната. Тук дейностите на тези неправителствени заинтересовани лица

---

¹⁰ Австрийско икономическо представителство, подобно на търговска камара.

¹¹ Анкета на Върховния комисариат на ООН за бежанците относно участието на частния сектор в наемането на бенефициенти на международна защита. 2017

се разглеждат и сравняват с целите на заетостта и интеграцията на целевите групи, изложени в предходните глави.

Гледните точки, отговорностите и опитът на тези три групи осветяват значително несъответствието между пазарните нужди и прилагането на политиките. Ясно е, че пазарът изисква по-добри политики за интеграция и заетост, докато гражданското общество се затруднява с капацитета и възпрепятстващите политически структури. Допълнително структурите за комуникация и сътрудничество между групите се оказват изключително неефективни.

Четвърта глава: Пазарът на труда в икономическия и социален контекст на България

В четвърта глава е представен анализ на текущия пазар на труда и икономическата ситуация в България. В нея се определят пречките за достъп до пазара на труда за ромите и бежанците в неравностойно положение, както и възможностите за интеграцията им в конкретни сектори на българската икономика. Работодателите в България забелязват значителен недостиг на подходяща работна ръка за всички нива на умения. Без добра работна ръка се възпрепятстват икономическата стабилност и растеж. От друга страна, особено чуждестранните инвеститори демонстрират оптимистично отношение към потенциала за приобщаване на ромите и бежанците в персонала им. Новаторските подходи и възможностите за обучаване на място създават възможност за подобряване на квалификацията и шансовете за заетост на тези групи. Запитаните дружества потвърдиха системния недостиг на насочени и приобщаващи политики за заетост.

Пета глава: Заетост сред ромите и бежанците

В тази глава се набелязва съставът на целевите групи по отношение на образование, социални и икономически предизвикателства и шансове за заетост. Представени са основните изследвания на нуждите на ромите и бежанците в неравностойно положение в България по отношение на подкрепата на заетостта и самонаемането. Разглежда се също сравнение на двете групи, фокусирано върху пречките за достъп до заетост.

На този етап конкретните пречки за достъп и предизвикателствата за заетостта на двете целеви групи могат да се извлекат от задълбочената дискуссия на техния

социално-икономически статут и положение. Успях да групирам идентифицираните пречки в три измерения:

- Политическо измерение;
- Индивидуално измерение;
- Социално измерение.

Всяко измерение съдържа три пречки, пречатстващи както ромите, така и бежанците да получат достъп до и да участват във пазара на труда. В политическото измерение намираме липсата на възможности за професионално образование, сегрегацията и липсата на достатъчна транспортна инфраструктура, както и липсата на достъпни жилища. В индивидуалното измерение са включени ниската степен на образование, липсата на умения за търсене на работа и здравословни проблеми (причинени от травмата и насилието, претърпени от бежанците при бягството им от страните им на произход, както и неблагоприятните условия за живот при ромите). Социалното измерение, от друга страна, обхваща фактори като липса на социални мрежи извън ромските и бежанските общности, въпроси на половете и социалната дискриминация, която срещат групите.

Разбира се, бежанците и ромите срещат и пречки, които са уникални за техните групи. Например бежанците са изправени пред допълнителни затруднения като липса на интеграционни услуги, липса на умения/уроци по български език, юридическо непризнаване на добити умения и квалификации, както и нужда от запознаване с българската култура.

Шеста глава: Разглеждане на констатациите

В тази глава констатациите от изследването на случаите от практиката се съпоставят със сега съществуващите политики, стратегии и инструменти за интеграция и самонаемане. Допълнително главата идентифицира влиянието на посочените политики върху социално-икономическата интеграция на целевите групи.

Чрез матрица от идентифицирани пречки за заетостта и най-добри практики се откроява различният потенциал и пропуските в политиките. В по-голямата си част наличните целенасочени програми и проекти не са държавни, а инициативите се осъществяват и финансират от неправителствени дейци. Тези практики обаче далеч

не са способни да обхванат всички изложени ангажменти в приетите в страната интеграционни стратегии.

Седма глава: Заключение

Последната глава представлява представяне и преглед на констатациите и резултатите на изследването. Хипотезата и въпросът на изследването също се преразглеждат и получават отговор, а специфичните изводи, получени по време на изследването, са представени и обсъдени. Това включва също задълбочени препоръки за политики, засягащи заетостта и самонаемането за целевите групи в страната, както и предложения за по-нататъшни изследвания и подобряване на прилагането на обсъжданите политики.

Тук съществуващите политики са представени в обща матрица заедно с пречките за заетостта, за да се идентифицират точките на пресичане на тези две оси. Изведените от констатациите на изследването препоръки за политики са групирани в интеграционно измерение и измерение на осигуряването на права. Подробните препоръки също се сравняват с индикаторите на Bristol exclusion matrix с цел свързването им с теоретичната рамка на маргинализацията. Факторите на матрицата позволяват постигане на разбиране за начините за справяне с изключването и структурната дискриминация.

Основни заключения от изследването

Изследването доведе до осъзнаването, че и двете групи, въпреки че са социално, исторически и политически много различни, действително споделят множество общи пречки и възможности за заетост. Анализът на наличните политически инструменти определи, че голяма част от тези пречки и възможности не получават достатъчно внимание.

Въпросът, който ръководи това изследване, бе да се определи дали две различни целеви групи, ромите и бежанците в неравностойно положение в България, въпреки основните си различия, действително срещат сродни пречки по отношение на заетостта, и ако това е така, означава ли това, че политиките за заетостта могат да се проектират по начин, който да се грижи за двете групи, вместо да се развиват няколко различни мерки за заетостта за всяка група.

Следователно резултатите от тази дисертация са препоръки за проектиране на политики въз основа на нуждите за справяне със специфичната ситуация на ромите и бежанците в неравностойно положение в България.

- Пречките за заетостта, които бяха идентифицирани, се обобщават в матрица, сравняваща ги със съществуващите добри практики и потенциални политически мерки, които могат да разрешат тези несъответствия.
- Карта на политиките за интеграция и заетост в страната с оглед на генериране на препоръки за политики за заетостта и самонаемането, насочени към ромите и бежанците в неравностойно положение в страната

Тези резултати са визуализирани във:

- Таблица на пречките за достъп до заетост за роми и бежанци в България
- Матрица 1: свързване на пречките за заетостта и практиките на гражданското общество/частния сектор
- Матрица 2: свързване на пречките за заетостта и препоръките за национални политики
- Матрица 3: свързване на препоръките за политика за заетост и социално-политическите концепции
- Матрица 4: свързване на препоръките за политики с факторите на изключване

Първата и втората матрица представят сравнение между пречките за заетостта, които идентифицирахме, и съществуващите най-добри практики от една страна, както и наличните политики и конкретните препоръки за политики от това проучване. И двата резултата се основават на анализа на интервютата с членове на ромските и бежанските общности в неравностойно положение в България, на интервюта със заинтересовани лица на пазара на труда като работодателите в частния сектор, гражданското общество и обществените институции.

Първата матрица ни позволява да идентифицираме възможностите на двете общности на пазара на труда като съпоставим входните пречки за заетостта, споделяни от двете групи, с доказаните добри практики от гражданското общество и частния сектор.

	здравословни проблеми травмата и насилието, претърпени от бежанците при бягството им от страните им на произход; неблагоприятните условия за живот								
Социални предизвикател ства	Липса на социални мрежи извън ромските и бежанските общности		X		X		X	X	X
	Институционална дискриминация	X		X	X	X	X	X	X
	Социална дискриминация	X		X			X	X	X
	Проблеми, основани на пола: Патриархални структури	X	X	X	X	X	X	X	X
	Потенциална експлоатация в сивата икономика				X	X	X	X	
Уникалните пречки на групите									
Бежанци	нужда от запознаване с българската култура								
	Юридическо непризнаване на добити умения и квалификации								
	Езикови бариери								
	Липса на интеграционни услуги								
Роми	Ранно отпадане от училище								

Таблица на автора, основана на анализ на интервютата с ромите, гражданското общество на бежанците и други заинтересовани страни на пазара на труда

Втората матрица сравнява същите пречки за достъп до заетост с препоръките за политики, разработени в дисертацията. Тези препоръки се основават частично на идентифицираните пречки за заетостта, както и на наученото от най-добрите практики и разглеждането на факторите на интерсекционалността. Препоръките не включват общи въпроси като подобряване на образователната система, въвеждане на интеграционни услуги и борба с ксенофобското отношение. Вместо това се концентрират върху конкретната задача във връзка с достъпа до пазара на труда в рамките на съществуващите към момента структури и политики.

Матрица 2: Пречките за заетостта и препоръките за национални политики

Пречките за заетостта		Препоръки за политиките за националните политики и програми за заетост								
		Конкретни отговорници за целевите групи в Агенция по заетостта	Установяване на регионални бизнес инкубатори	Подобрен достъп до бюрата по труда	Обучения за чувствителност на служителите при работа с маргинализирани и дискриминирани групи	Осигуряване на достъпност на оперативните програми за гражданското общество	Схеми за сътрудничество между частния и образователния сектор	Мотивиране на сътрудничеството на частния и образователния сектор	Отговорник по проблемите на половете	Насърчаване на подкрепа за грижи за деца в частния сектор
Съответства на двете целеви групи										
Образование	Ниската степен на образование/ липсата на достъп на образование					X	X			
	Липсата на умения за търсене на работа			X	X	X		X		
Достъп	Сегрегацията <i>В ромските гета; Няма жилище за бежанци</i>							X		X
	Липса на информация за отворените позиции			X	X		X	X		
	Липса на информация за програмите за заетост				X			X		
	Липса на услуги за свързване между работодатели и незаети			X	X	X	X	X		

	лица									
	Липсата на достатъчна транспортна инфраструктура							X		
	Липса на подкрепа за самостоятелна заетост	X				X				
	Здравословни проблеми <i>травмата и насилието, претърпени от бежанците при бягството им от страните им на произход; неблагоприятните условия за живот</i>				X	X				
Социални предизвикателства	Липса на социални мрежи извън ромските и бежанските общности			X		X	X			X
	Институционална дискриминация				X			X		
	Социална дискриминация				X	X	X			
	Проблеми, основани на пола: Патриархални структури				X		X	X		X
	Потенциална експлоатация в сивата икономика			X			X			
Уникалните пречки на групите										
Бежанци	Нужда от запознаване с българската култура			X	X	X		X		
	Юридическо непризнаване на добити умения и квалификации									
	Езикови бариери									
	Липса на интеграционни услуги									
Роми	Ранно отпадане от училище									

Таблица на автора, основана на анализ на интервютата с ромите, гражданското общество на бежанците и други заинтересовани страни на пазара на труда

Освен че са информирани от най-добрите практики, препоръките за политики се основават на концепции за интеграция и овластяване, които са централни за европейските и националните политики, както е посочено в първа и четвърта глава. Следователно в **трета и четвърта матрица** е осигурена обосновка за тези практически идеи и социално-политически концепции.

В **трета матрица** препоръките за политики по ос първа са свързани с концепции за интеграция и овластяване за демонстриране на неизползваните възможности на политиките за заетост в България.

Матрица 3: Препоръките за политика за заетост и социално-политическите концепции

Препоръки за политиките	Интеграция ¹²		Овластяване ¹³		
	структурната, икономическата маргинализираност	Социалната маргинализираност	Образователното	Икономическо	социално
Конкретни отговорници за целевите групи в Агенцията по заетостта	X		X	X	
Установяване на регионални бизнес инкубатори	X		X	X	
Подобрен достъп до бюрата по труда	X			X	
Обучения за чувствителност на служителите при работа с маргинализирани и дискриминирани групи	X	X			
Осигуряване на достъпност на оперативните програми за гражданското общество	X	X	X	X	X
Схеми за сътрудничество между частния и образователния сектор	X	X	X	X	X
Мотивиране на сътрудничеството на частния и образователния сектор	X	X	X	X	X
Отговорник по проблемите на половете	X	X	X	X	X
Насърчаване на подкрепа за грижи за деца в частния сектор	X	X		X	X

Таблица на автора

¹² Based on definitions of Dery, S., Leimgruber, W., & Zsilincsar, W. (2012). Understanding marginality: Recent insights from a geographical perspective. & Gatzweiler, F. W., Baumüller, H., Ladenburger, C., & von Braun, J. *Marginality: Addressing the root causes of extreme poverty*. Center for Development Research, University of Bonn. 2011

¹³ Based on definitions of Mandal, Keshab Chandra. *Concept and Types of Women Empowerment*. International Forum of Teaching and Studies. Vol. 9 No. 2. A Formerly Scholar of Vidyasagar University, Department of Political Science with Rural Administration, Midnapore, West Bengal, India. 2013

Заклучението на откритията на изследването е, че с подходяща политическа воля българските политики за заетостта могат да адаптират повече мерки за справяне с безработицата и предоставяне на възможности за ромите и бежанците чрез подобни програми.

- Ромите и бежанците в неравностойно положение споделят множество общи пречки пред заетостта. Както ромските, така и бежанските общности в неравностойно положение потенциално страдат от сродни фактори на изключването от пазара на труда. Тези фактори могат да бъдат открити в политическото, индивидуалното и социалното измерение. На ниво политики и двете групи споделят липса на възможности за професионално образование, срещат сегрегация и липса на достатъчна транспортна инфраструктура в България, както и липса на достъпни, законни жилища. На индивидуално ниво тези фактори водят до споделено ниско образователно ниво и липса на достатъчни умения за търсене на работа на традиционния пазар на труда. Допълнително и двете групи поради различни причини често страдат от здравословни проблеми. За бежанците тези проблеми често са свързани с травми или насилие, претърпени при бягството им от държавите им на произход. Сред ромската общност здравните проблеми е възможно да се дължат на ниския стандарт на живот, липсата на здравно осигуряване и дискриминация в здравния сектор. Трето, могат да се открият прилики по социалната ос, където липсата на социални мрежи извън тяхната общност е недостатък. Допълнително половият аспект и неравенството между половете в двете общности е сериозен проблем, който не позволява на много жени да получат достъп до пазара на труда. И накрая, и двете общности са заклеймени и изпитват дискриминация, както и расистко/ксенофобско отношение сред населението.
- Няколко отличителни пречки са уникални за ситуацията на съответните целеви групи. За бежанците тези пречки са свързани с основното приемане и предизвикателствата на интеграцията, ситуацията в родните им държави и липсата на познания по български език, както и слабото функциониране на националните и регионалните институции. За ромите уникалните пречки са свързани най-вече с маргинализираното им положение в обществото като икономически неблагоприятно положение, слаба образователна система и социална дискриминация, както и капсулираната им култура. Нивото на

образование вътре в групата на ромите варира значително. Ниското образователно ниво е възможно да се споделя сред тези групи в неравностойно положение в някои случаи, обаче, докато ромите в неравностойно положение страдат от слаба образователна система като цяло и маргинализиран статут в България, някои бежанци нямат образование или са с ниско такова поради слабата образователна система в родната си държава, какъвто е случаят при много афганистанци, които е възможно да не са имали достъп до подходяща образователна система поради десетилетия на граждански войни в държавата им. Бежанците трябва на първо място да научат езика, за да могат да се интегрират и да участват в пазара на труда. Следователно липсата на езикови уроци е значителна пречка. Същото важи за други интеграционни услуги, които почти бяха прекратени след 2014 г. Тези услуги е възможно да включват представяне на приемащото общество за новодошлите, професионално образование, намиране на работни места, социални и здравни услуги, подкрепа с жилища и настаняване извън лагерите, както и функционираща, бърза система за признаване на уменията и квалификациите.

- Голяма част от тези пречки не се разрешава достатъчно в сега съществуващите политики за заетостта и интеграцията като цяло. Насочени към тези проблеми политики практически не съществуват, докато проблемите, свързани с интеграцията на двете групи не са отразени и в общите политики за заетостта.
- Българската система на труда демонстрира особена съпротива срещу интердисциплинарните интеграционни подходи и овластяването на маргинализираните групи.
- Най-належащият проблем за политиките за заетостта и интеграцията е прилагането и тълкуването на регионално и локално ниво.
- Гражданското общество осигурява практики, които могат да се увеличат по мащаб и подкрепят или приемат в националните и регионалните политики.

Тези открития се оценяват спрямо наличните и планираните политики в България и се предприема дискусия за начина да се отключи потенциалът за създаване на политики в рамките на мерките за заетостта и интеграционните политики в страната.

Успях да групирам тези пречки за заетостта за двете целеви групи в следните три области: образование, достъп и социални предизвикателства. Изследването

разглежда подробно на кои пречки за заетостта и нуждите на бежанците и ромите в България се дава отговор, с кои програми за заетост и къде съществуват празнини в политиките.

Голям брой пречки пред достъпа са до голяма степен свързани с фактори извън обхвата на политиките за заетост. Такива са например образователните условия, основните интеграционни услуги и социалните условия.

Програмите за заетост основани на Националната програма за развитие 2020 на България, Националния план за действие по заетостта, Националната стратегия за заетостта 2013 – 2010 и Националната стратегия за намаляване на бедността не включват достатъчни специализирани и насочени дейности. Като цяло стана ясно, че поетите ангажменти от двете интеграционни стратегии са слабо отразени в политиките за заетостта и не са приложени в достатъчна степен в конкретни действия или програми.

Приносите на дисертацията

Дисертацията е **първият емпиричен преглед на пречките и възможностите за заетост и самонаемане общи за ромите и бежанците в България**. В рамките на изследването беше извършено качествено първично изследване на случаи на заетост и самонаемане на ромите и бежанците в неравностойно положение в България и техния опит. Сравнението на пречките и възможностите на тези две групи на пазара на труда е нов подход към анализа на политиките. Събирането на споделения опит и данни от търсещи работа и предприемачи от двете групи позволява постигането на ново разбиране по въпроса за достъпа до заетост, както и за празнините в наличните политики. В дисертацията равенството между половете и интерсекционалните аспекти на достъпа и участието също се разглеждат за двете групи в съществуващите общи политики, в дадените препоръки, както и в специфичния анализ на целевите групи.

Вторият принос е в оригиналната методология на изследването, сравняваща съществуващите политики и мерки за заетостта, както и практики на гражданското общество, които по-рано не са били компилирани по толкова обхветен начин и съпоставяни едни с други. Като се започне със заетостта и се стигне до икономическата интеграция, двете целеви групи са изправени пред свързани фактори на социално и политическо изключване. Следователно разглеждането на капацитета на ромите и бежанците за наемане се нуждае от академичен интердисциплинарен, както и интерсекционален подход вместо традиционната социална гледна точка.

Като аналитичен инструмент в настоящото изследване, интерсекционалността е използвана за поставянето на находките и резултатите в контекст и за разбиране на начините, по които полът взаимодейства с различните форми на изключване и интеграция и по-конкретно в контекста на социалните, а също така на икономическите и политическите фактори.

Комбинирайки анализа на двете целеви групи и нуждите им за постигането на заетост, настоящото изследване прави опит за новаторски подход, при който вместо да се разглежда уязвимостта и аспектите на идентичността, в центъра на изследването на политиките бяха поставени политиките на осигуряване на овластяване и потенциалът за икономическа интеграция.

Третият принос е доказването на особените по характера си нужди предвид социално-икономическото положение и социално-икономическия статут на ромите и бежанците в неравностойно положение в България по отношение на нуждите им за постигане на заетост и достъпа до заетост и самонаемане. Въпреки принципно малкото прилики между тези две групи от културна и историческа гледна точка, през погледа на заетостта и икономическото овластяване настоящото изследване осигурява свеж и уникален принос към потенциалите за политики, касаещи състоянието на групите в неравностойно положение.

Четвъртият принос е първото основано на доказателства картографиране на неизползвания потенциал за създаване на политики в сферата на стратегиите за заетост и интеграция в България. Установеното в дисертацията по отношение на теоретичните политически ангажименти е сравнено с практическите нужди на целевите групи и съпоставено със сега съществуващите политики в България. Чрез прилагането на социални и икономически индикатори и рамки идентифицирах съответни политически последици и формулирах препоръки за политики въз основа на реалните нужди и политическата среда.

Публикации, свързани с темата на дисертационния труд

- Iliev, Stana. Private Sector Engagement in the Employment of Beneficiaries of International Protection. UNHCR. 2017. URL: <https://ec.europa.eu/migrant-integration/librarydoc/bulgaria-private-sector-engagement-in-the-employment-of-beneficiaries-of-international-protection>
- Iliev, Stana. Publication Democratization and State-Building in Post-Conflict Societies - Case Study: Macedonia. Academic Journal Sociology and Economy. Spisanie Vesni. 2017. URL: <http://www.sp-bg.eu/index.php/en/>
- Iliev, Stana. Employment and Social Entrepreneurship Support Policies for Roma and Refugees in Bulgaria. 2016. Friedrich Naumann Foundation. URL: <http://ow.ly/X08d307G1B7> & 4Liberties EU. 2016. URL: <http://4liberty.eu/employment-and-social-entrepreneurship-support-policies-for-roma-and-refugees-in-bulgaria/>

Благодарности

Бих искала най-напред да благодаря на научния си ръководител д-р Анна Кръстева, чийто академичен и личен ентузиазъм ме убеди да работя над тази докторантура и която ме насочваше в този процес с професионализъм и търпение. Изключителните ѝ експертни умения и академична вискателност са отличен пример като изследовател и ментор.

Искам да благодаря на членовете на дисертационния комитет за приноса им в този процес; дискусиите, идеите и обратната връзка бяха много ценни.

През последните осем години работата ми в Българския червен кръст, Тръста за социална алтернатива и Върховния комисариат на ООН за бежанците ми предостави особено ценен опит, умения и подкрепа. Затова искам да благодаря особено на предходните си работодатели Преслава Лилова, Сара Перин и Матейс Лерут. Специални благодарности искам да отправя и към колегите си Емилия Братанова, Мария Методиева и Бистра Иванова за споделянето на познанията си с мен и за подкрепата и вдъхновението. Благодаря също на Георги Цонев и София Клайнзасер за помощта им при окончателната проверка на дисертацията.

Искам да изразя също голямата си признателност към всички участвали в интервюта за желанието им да подкрепят настоящото проучване и да допринесат за разбирането и подобряването на положението на неравнопоставените общности/ хора в България. Тук е мястото също за специални благодарности на респондентите, които бяха безкрайно търпеливи и благосклонни въпреки моя български с тежък акцент.

И накрая искам да благодаря лично на Радослав Стоянов от Българския хелзинкски комитет за помощта му в справянето с невъзможните административни пречки в страната, съветите и консултациите му относно българската политика и манталитет.